

Gülzar MİRZƏYEVA

BMA-nın dissertantı

AMK-nın konsertmeysteri

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: gulnar.mirzayeva.bma@gmail.com

ETÜD JANRININ FORMALAŞMASINDA BAROKKO DÖVRÜ MUSIQI JANRLARININ ROLU

Xülasə: Məqalədə etüd janrının Avropa musiqisində yaranma tarixinə nəzər salınmışdır. Etüd janrının əsas meyarlarının formalaşmasında rol oynamış digər musiqi janrlarının bədii və texniki əhəmiyyəti işıqlandırılmışdır. Bu janrlar sırasında əsas yeri tutan bir sıra polifonik pyeslər, sonatinalar, eləcə də fortepiano ifaçılığının inkişafında sələf rolunu oynamış orqan və klavesin ifaçılığı haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: etüd, incəsənət, musiqi, texnika, orqan, klavesin

İncəsənətin və elmin bir çox sahələrində istifadə edilən etüd termini aid olduğu sənət sahəsinə nəzərən müxtəlif mahiyyət daşıya bilər. Bu termin aktyorluq sənətində müəyyən bir obrazın və ya hadisənin təsvirini verən səhnəcik kimi, rəssamlıqda və heykəltaraşlıqda eskiz mənasında, tibdə və psixologiyada, eləcə də müasir marketing sahələrində də fərqli mənalarda tətbiq edilir. Etüd – fransız dilindən çalışma, təcrübə, tapşırıq kimi tərcümə edilir. Bu səbəbdən etüd sözü sahəsindən asılı olmayaraq ilk növbədə müəyyən bir mövzu və ya əsər üzərində ilkin çalışma kimi başa düşülür. Lakin etüd həm də ədəbiyyatda, poeziyada, musiqidə, tənqiddə müstəqil janr kimi mövcuddur. Məsələn, musiqişünaslıqda B.Asafyevin “Simfonik etüdlər”i, İ.Sollertinskinin “Musiqi-tarixi etüdlər”i, İ.Zemsovskinin “Folklor və bəstəkar – rus-sovet musiqisi haqqında nəzəri etüdlər” və s. (1, s. 158).

Etüd sözü məna yükünə görə musiqi ilə rəssamlıqda daha yaxındır. Belə ki, hər iki sahədə etüd ilkin çalışma kimi qavranılır. Rəssamlıqda bu, ərsəyə gələcək rəsmnin bir parçası kimi başa düşülür. Lakin musiqi sənətindən fərqli olaraq rəssamlıqda hazırlanmış eskizlərdən müəllifin ideyasına daha yaxın olan və peşəkarlıq səviyyəsinə cavab verən variant seçilir. Rəssam işin növbəti mərhələsini artıq bu eskiz üzərində qurur. Musiqi sənətində isə etüd çalışma tapşırıqları olmaqla yanaşı həm də müstəqil janr kimi qəbul edilir. Bu anlayışlar eyni zamanda deyil, musiqi tarixinin inkişaf mərhələlərində meydana gələrək etüd sözünün əsas funksiyalarının, eləcə də onun janr meyarlarının formalaşması ilə nəticələnmişdir.

Etüd janrı Avropa musiqisində yarandığı gündən etibarən böyük populyarlıq qazanıb. Etüd sözü həm texniki çalışma, həm də musiqi janrı kimi daha çox klavir musiqisinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bu janrda yazan əksər bəstəkarlar həm də virtuoz pianoçu kimi tanınmışlar. XVII əsrdən başlayaraq klavir ifaçılığının inkişaf etməsi bu sahədə peşəkar meyarları müəyyənləşdirən texniki çalışmaların yaranmasına da gətirib çıxarmışdır. İlk növbədə sırf pedaqoji məqsədlə meydana gələn bu çalışmalar daha sonra etüdlərin əsasını təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki,

etüd janrı və musiqi alətində texniki imkanları genişləndirmək və peşəkar səviyyəyə çatdırmaq üçün tətbiq edilən bütün çalışmalar ilk növbədə bu dövrün ifaçılıq sənətində baş verən böyük irəliləyişlərlə bağlı idi. Maraqlıdır ki, etüd janrında əsərlərin və texniki çalışmaların çoxluğu məhz fortepiano aləti ilə əlaqədardır. Bu, ilk növbədə fortepiano ifaçılığı və ondan öncə yaranmış olan klavişli alətlərdə ifa sənəti ilə bağlılıqdan irəli gəlmişdir.

Məlumdur ki, XVII əsrdə bəstəkar-ifaçının öz əsərlərini ifa edərək virtuozluq nümayiş etdirməsi ənənəsi XVIII əsrin I yarısından başlayaraq arxa plana keçərək öz yerini pianoçu-virtuozlara verməyə başlayır. Bu proses bir neçə hadisə ilə şərtlənir. Onlardan ən əsası XVIII əsrdə bəşər təfəkküründə baş verən təkamül prosesi ilə əlaqədardır. İnsan cəmiyyətinin sosial meyarlarının yeni mərhələyə qədəm qoyması, sənaye sahəsində baş verən inkişaf öz təsirini incəsənət sahələrinə də göstərmiş oldu. Ömək sahələrində baş verən diferensiasiya, digər tərəfdən texnikanın inkişafı nəticəsində istehsal maşınlarının yaranması musiqi alətlərinin kütləvi buraxılışına təkan verməsi prosesin inkişafına səbəb olaraq ifaçılıq sənətində yeni yolların, imkanların açılması ilə nəticələndi. Başqa bir tərəfdən həmin maşınların istehsalı ilə başlayan not məcmuələrinin böyük tirajlarla çap olunması da inkişafa səbəb oldu. XVII əsrdə bəstələnən musiqi onun müəllifi tərəfindən yalnız müəyyən işarələrlə kağıza qeyd edilir və ifaçı üçün az əhəmiyyət daşıyırdı. Bu qeydlərdə ifa olunan musiqinin müəyyən mərhələləri, inkişaf istiqaməti öz əksini tapır, hər an dəyişikliklərə uğrama cəhətinə və improvizasiya məqamlarına məruz qalırdı. Lakin XVIII əsr musiqisi bəstəkar əsərinin çap olunması və ifa zamanı verilmiş materialın mütləq şəkildə, dəyişilmədən ifasını tələb edən yeni meyarların yaranması ilə də xarakterikdir. Əgər bundan əvvəl ifaçı yalnız öz bəstələrini təqdim etməyə üstünlük verirdisə, əsərlərin çap olunması konsert ifaçılığında repertuar rəngarəngliyinin yaranması ilə də nəticələnmiş oldu. Bəstəkar musiqisinin çap olunması bu irsin gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynamış, bununla yanaşı ifaçılıq sənətində yeni təfsir meyarlarının yaranmasına gətirib çıxarmışdır ki, bütün bunlar da bəstəkar və ifaçı arasında fərqi aşkar olmasına səbəb olmuşdur.

Bu dövrdə musiqi alətinin təkmilləşməsi ilə əlaqədar gedən prosesləri də qeyd etmək lazımdır. Polifonik üslubun hökm sürdüyü XVI əsrdə aparıcı mövqe daşıyan klavişli alət orqan idi. Bu alətdə əldə edilən ifaçılıq vərdişlərinin daha sonra klavişli alətlərdə ifa mədəniyyətinin formalaşmasında böyük rolu olmuşdur. Artıq XVII əsrdən başlayaraq orqan və klavir ifaçılığı müstəqil şəkildə inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. “Orqan-klavir ifaçılıq sənətinin sintetik mövcudluğu XVI əsrin sonlarında başa çatdı. XVII-XVIII əsrlərdə orqan-klavir ifaçılığının ayrılması bir qədər də dərinləşir. Orqan öz taleyini kilsə ilə daha sıx bağlayır, klavir isə, xüsusilə klavesin konsert və məişət musiqisində mühüm yer tutmağa başlayır. Klavişli alətlərdə ifaçılıq tarixində yeni mərhələ başlanır, orqan və klavir ifaçılığı musiqi-pedaqoji sənətin müxtəlif istiqamətləri kimi inkişaf yoluna qədəm qoyur” (2, s. 6).

İfaçılıq sənətinin növbəti inkişaf mərhələsi yenə də alətlərin təkmilləşməsi, yenilərinin yaranması ilə şərtlənir. Məsələn, XVIII əsrin sonunda fortepianonun səhnəyə çıxarılması ilə klavesin-forteplano ifaçılığında diferensiasiya baş verir və bu dövrə aid metodik vəsaitlərdə hər iki alətdə ifaçılıq üsulları ayrıca tədqiq edilir. Buna misal

olaraq L.F.Depreonun “Fortepianoda yeni ifaçılıq kursu”, İ.N.Qummelin “Fortepiano ifaçılığı üzrə nəzəri və praktik vəsait”, K.Çerninin “Tam nəzəri və praktik fortepiano məktəbi” və s. göstərmək olar. (2, s. 10)

Təsvir edilən mənzərədən və tarixi faktlardan da göründüyü kimi, ifaçılıq sənətinin inkişafı və mərhələlərə ayrılması musiqi alətlərinin tarixi ilə sıx bağlıdır. Burada həm mövcud alətlərin təkmilləşməsi, həm də yenilərinin yaranması nəzərdə tutulur ki, nəticədə ifaçılıq sənətinin inkişafı ilə yanaşı, yeni istiqamətlərin də meydana gəlməsi baş verir. Məsələn olaraq orqan-klavir, klavesin-forteplano ifaçılıq istiqamətlərini göstərmək olar. Bütün bu proseslər əlbəttə ki, öz təsirini bəstəkar yaradıcılığına da göstərir və beləliklə qarşılıqlı olaraq hər iki yaradıcılıq sahəsi biri digərini tamamlayır və şərtləndirir.

Virtuoz ifaçılığın inkişafı bir sıra klassik musiqi janrlarının mahiyyətinə təsir göstərmişdir ki, buna da etüd janrı ən parlaq misal ola bilər. Konsert ifaçılığının kütləviləşməsi, geniş auditoriya toplanması ilə ifaçılıq sənətində virtuozluq, dinləyicini təəcübləndirmək istiqamətində bəzən həddini aşan və bədii mahiyyətini itirərək sırf texniki imkanların nümayişinə çevrilən konsert səhnələrində etüdlər ən münasib vasitəyə çevrilmiş oldu.

Etüd janrının tədqiqi ilə bağlı geniş araşdırmanın müəllifi, rus musiqişünas alimi N.A.Terentyeva bu janrın təşəkkülündə üç mərhələni və onunla əlaqədar növləri instruktiv, xarakterik və bədii-konsert etüdlər kimi müəyyənləşdirmişdir (3). Nəzər yetirdikdə bu növlərin həm də etüdün hansı məqsədlə yazıldığı ilə əlaqədar olduğunu deməyə əsas verir. Bu növlərin tarixi təşəkkül mərhələləri ilə əlaqəsi isə etüd janrının keçdiyi inkişaf yolunun kəsb etdiyi bədii və texniki meyarların formalaşması ilə bağlıdır. “Barokko dövründə etüd janrının inkişafı istiqamətində əsas rol oynamış London fortepiano məktəbi və onun nümayəndələri Klementi, Kramer, Vyana fortepiano məktəbinin nümayəndələri Qummel və Çerni, fransız fortepiano məktəbinin nümayəndələri Adam, Lemuan, Qeller kimi bəstəkarların adlarını qeyd etmək lazımdır. Etüd janrının növbəti inkişaf mərhələsi XIX əsrin sonu-XX əsrin birinci yarısı ilə bağlıdır. Bu mərhələ etüd janrının bədii-texniki meyarlarının konsert ifaçılığı istiqamətində inkişafı ilə bağlıdır” (1, s. 158).

Məlumdur ki, bu istiqamətdə ilk təcrübələr Polşa bəstəkarı F.Şopenə məxsusdur. Ümumiyyətlə etüd janrının bədii mahiyyətinin dəyişməsi romantizm dövrü ilə sıx bağlıdır. “Instruktiv etüdlərlə yanaşı janrın xüsusi növü olan konsert etüdləri yaranmağa başlayır. Bu janr F.Şopen, R.Şuman, F.List kimi romantik bəstəkarların sevimli janrına çevrilmiş olur. Etüd romantizm dövrünün estetik əsaslarını reallaşdırmaq üçün bu bəstəkarlar qarşısında geniş imkanlar açmış oldu” (4, s. 3).

Lakin bu mərhələnin geniş şəkildə işıqlandırılmasına keçməzdən öncə instruktiv etüdlərin yaranması, eləcə də klavir ifaçılığının texniki inkişaf prosesini hazırlayan əsas tarixi mərhələ – polifonik üslubun hökmranlıq etdiyi barokko dövrünün rolunu qeyd etmək lazımdır. Klavir ifaçılığının ilkin meyarları məhz bu dövrün yaradıcılıq məhsulu kimi qəbul olunmuşdur. Baxmayaraq ki, polifonik yaradıcılıq irsi əsas etibarilə orqan ifaçılığını ehtiva edirdi, klavişli alətdə ifaçılıq məharətinin formalaşması üçün bu alətdə ifa mədəniyyətinin böyük təsiri danılmazdır. “İ.S.Baxın yaradıcılığında öz yüksək inkişaf mərhələsinə çatmış monumental üslub məhz orqan musiqisində ya-

ranmışdı. Bu üslub orqan üçün yazan bəstəkarların yaradıcılığında hələ XVI əsrdə formalaşmağa başlamış və özünü tokkata janrında tapmışdı. Kilsədə ifası nəzərdə tutulan bu əsərlər heç də hər zaman dini məzmun daşıyırdı” (2, s. 14). Göründüyü kimi orqan üçün yazılan tokkatalar daha sonra klavesin və fortepiano üçün də yazılmağa başladı və bu əsərlərin əsas məqsədi ifaçıda texniki imkanları genişləndirməyə yönəlirdi. Təsədüfi deyildir ki, müasir dövrdə yazılan tokkatalar çox zaman tədris proqramında etüd janrı ilə eyni mövqə daşıyır. Çünki bu əsərlərdə etüdlərə xas barmaq texnikasının inkişafını təmin edən üsullardan, çalışma tipli ifadə vasitələrindən istifadə edilir. Lakin bununla yanaşı tokkataları etüdlərlə eyniləşdirmək olmaz, belə ki, bu janr daha çox etüdü xarakter və bədii-konsert növlərinə yaxındır. Bu fikri A.D.Alekseyevin kitabında verilən fikirlə də təsdiqləmək olar: “Freskobaldinin orqan üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərindən ilk növbədə tokkataları qeyd etmək lazımdır. Bu əsərlərə ön söz yazan bəstəkar ilk növbədə onların improvizasiyalı xarakterini qeyd edir və ifa zamanı sərbəstlik tələb edərək əsas diqqəti hisslərə yönəltməyi tövsiyə edir” (2, s. 18). Burada həmçinin oxunaqlı ifa üslubunun hələ çox illər öncə diqqət mərkəzində olduğu da öz təsdiqini tapmış olur. Buna Baxın öz tələbələri və övladları üçün klavişli alətlərdə ifaçılıq vərdişlərini inkişaf etdirmək məqsədilə bəstələdiyi 2 və 3 səsli invensiya-larını, prelüd və fuqalarını və s. əsərlərini aid etmək olar.

Məlumdur ki, müasir tədris proqramında yer alan polifonik pyeslər (invensiyalar, süitalar, “Yaxşı temperasiyalı Klavir” və s.) yazıldığı zamanda məhz ifaçılıq texnikasının inkişafı üçün nəzərdə tutulan pedaqoji vəsait kimi qəbul olunurdu. Bu əsərlərdə klavişli alətlərdə ifa texnikasına xas olan bir çox üsullar, barmaq çalışmaları yer alırdı. Bu baxımdan xüsusilə klavir və klavesin üçün yazılmış böyük bir irsi qeyd etmək, fransız klavesin məktəbini və Ramo, Kuperen kimi bəstəkarların yaradıcılığını göstərmək olar. Onlar bu alət üçün əsərlər yazmaqla yanaşı, ifaçılıq meyarları, texniki bədii ifa üsulları ilə bağlı dəyərli metodik vəsaitlər də hazırlayırdılar. Məhz klavesin ifaçılığının inkişafı irəlidə fortepiano sənətinin təşəkkül tapmasında və güclü təmələ sahib olmasında xüsusi rol oynamışdır.

“XVIII əsr musiqi traktatlarında texniki vərdişlərin qavranılması ilə bağlı məsələlər İntibah dövrünə nisbətən daha çox şərh edilir. Daha çox barmaq texnikasının inkişafı ön plana çəkilir. Bu ilk növbədə klavesin ifaçılığında və fransız bəstəkarlarının əsərlərində müxtəlif melizm və ornamentli fiqurasiyaların vertuozcasına dəqiq ifası ilə bağlı idi. Fransız klavesin ifaçılığının çiçəklənməsi dövründə hətta J.F.Ramonun “Barmaq texnikası üsulları” metodik vəsaiti də yaranmışdı” (2, s. 9).

Etüd janrının yaradıcılıq meyarlarının formalaşmasında rol oynayan janrlardan biri də İntibah dövründə yaranan sonata və sonatinalar idi. Bu baxımdan görkəmli italyan bəstəkarı, öz dövrünün tanınmış klavesin ifaçısı D.Skarlattinin yaradıcılığı nümunə çəkile bilər. 1738-ci ildə yaranmış bu əsərlər toplusunu bəstəkar özü “Essercizi” (Çalışmalar) adlandırmış və məcmuənin ön sözündə bu barədə qeyd etmişdi: “D.Skarlattinin sonatalarının virtuoza cəhətləri onların pedaqoji məqsədi ilə bağlıdır. Bəstəkar özü də onları çalışma adlandırmış və kitabın ön sözündə bu əsərlərin “klaviçembalo alətində ifaçılıq üçün güvən qazanmaq” naminə yazıldığını qeyd etmişdir. Yüksək bədii məzmunu texniki çalışmaları ilə üzvi surətdə birləşdirən bu əsərlər bədii-konsert

etüdlərin ilk sələfləri idi” (2, s. 43). Bu sıraya Klementinin, Durantenin sonalarını, Ramo və Kuperenin pyeslərini də aid etmək lazımdır. Beləliklə, barokko dövründə bəstəkarlıq və ifaçılıqda baş verən proseslər etüd janrının yaranmasında, bədii və texniki meyarlarının formalaşmasında birbaşa təkan rolunu oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Портная И.В. Этюд как явление художественного творчества. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2012. № 1 (15): в 2-х ч. Ч. I. с.157-159, ISSN 1997-292X
2. Алексеев А.Д. История фортепианного искусства. М.: Музыка, 1988, 415 с.
3. Терентьева Н.А. Карл Черни и его этюды. С.Пб.: Композитор, 1999, 68 с.
4. Яворский Д. Трансцендентные этюды Ф.Листа в аспекте исторической периодизации развития категории жанра С.Аверинцева / Київське музикознавство: НМАУ ім. П.І. Чайковського; Київський ін-т музики ім. Р.М. Глієра; К., 2013. с.179-191.

Гюльнар МІРЗОЕВА

Диссертант БМА им. У.Гаджибейли

РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЖАНРОВ ПЕРИОДА БАРОККО В ФОРМИРОВАНИИ ЭТЮДНОГО ЖАНРА

Резюме: В статье раскрывается история возникновения и развития этюда как музыкального жанра. Представлена характеристика основных историко-эволюционных путей его развития в творческо-исполнительской практике, а также связь жанра этюда с развитием фортепианного исполнительства.

Ключевые слова: этюд, искусства, музыка, техника, орган, клавесин

Gulnar MIRZAYEVA

Candidate for a degree of BMA named after Uzeyir Hajibayli

THE ROLE OF MUSIC GENRES OF THE BAROCCO PERIOD IN FORMATION OF THE ETUDE GENRE

Summary: The article focuses on the history of formulation of the Etude genre in European music. The article also talks about characteristic of the main historical and evolutionary ways of its development and connection of a genre of the etude with development of piano performance.

Keywords: etude, art, music, exercise, technique, organ, harpsichord

Rəyçilər: professor Məmmədağa Umudov
dosent Leyla Zalıyeva